

УЛУУ ОКУМУШТУУНУН КОТОРМОЛОРУНДАГЫ КӨӨНӨРБӨС ИДЕЯЛАР

ҮКҮЕВА БУШАРИПА

п.и.д., ОшМУ, профессор

Котормочулук - баарыдан мурун искусство, болгондо да, К. Чуковский айткандай "бийик искусство" ал өнөрдүн кайсы түрү болбосун профессионалдык чеберчиликти, терең билимди, сүрөткерликти, эридуцияны талап кылат (3:712). Ансыз көркөм сөз менен шөкөттөлгөн ар бир чыгармаң бир элден экинчи элдин дилине жетип, окурманды ойго салып, же мүнкүрөп турган жан дүйнөңө бүлүк сала албасы бышык экендигин улуу окумуштуунун котормолору аркылуу тастыктоо максатында "Бийиктик" басмасынан 2004-жылы жарык көргөн "Дил сыры" (Ырлар.поэмалар, котормолор) жыйнагына кирген котормолору тууралуу азын-оолак сөз кылууну максат кылдык.

Адегенде ал китептеги котормолорун ачканда окумуштуунун ар тараптуу эмгек жолунун бири- элдердин ортосундагы маданий байланыштарды чыңдоо, достук мамилелерди күчөтүү болуп эсептелгендигин байкоого болот. Анткени устаттын көптөгөн эмгектеринде белгиленгендей ал Кытай Эл Республикасы менен Кыргызстандын ортосундагы достук мамилелерди чыңдоого 1957-жылдан бери кызмат өтөп келгендигин билебиз. Бул иште өзүнүн эң жакын досу философ А. Табалдиев баштаган саамалыкты улап, аны бышыктаган инсан катары белгилүү болгондуктан улам болсо керек, бул китебинде да биринчи котормосун мурдагы Кытай Эл Республикасынын төрагасы Мао Цзе-Дундун "Алыс жүрүштү эске түшүрүү" деген ыры менен баштаган. Анда эркиндик үчүн күрөш-алыс жүрүштү, көздөгөн кыйынчылыктарды талап кылаары, ансыз жеңиш онойго турбагандыгын, жоокерлер үчүн эл-жерин коргоо сыймык деген идея чагылдырылат.

Ал эми Кубалык акын Николас Гильендинин "Нью-Йоркто негр ырдайт" деген ырында негр уста устачылык өнөрү аркылуу ак эмгек менен күн көрүп, эл керегине жарагандыгы айтылса, венгер акыны Шандар Петефинин "Каалады агам кайрымдуу", "Тынчтандырбайт мени жалгыз бир гана" ырында да сүйүүгөбү, боштондуккабы, же сен эт сатуучу болосунбу, жазуучу болосунбу эмгек менен гана жетүүгө болот деген ой айтылгандыгын жана "Кечөө күнү кул. элек" деген ырында котормочу ар бир атуул өз өлкөсүнүн эркиндиги үчүн жан берүүгө даяр болуусу керек деген идеясын жөнөкөй, жатык тил менен окурмандын жүрөгүнө жеткире алган.

Каракалпак акыны Ибрагим Юсуновдун "Арашан" ырында гүл төшөлгөн кыргыз жери-Арашандын гүлдөп өскөндүгүн, кыргыз жеринин кен байлыгы, ГЭСтери, анын жүрөгүнө жаңы өмүрдү көбүрөөк жар салгандыгын кубануу менен бөлүшсө, "Джо Хилл жөнүндө ырда" элдин таламын талашып күрөшкөнү үчүн АКШнын соту атууга кескен баатырга арналып, ал өлсө да, анын аты түбөлүк өлбөстүгү, ар дайым эркиндикти жактаган элдин катарында экендиги бул ырда даңазаланат.

Татар акыны Муса Жалилдин "Менин ырларым" деген ыры адам жүрөгүндөгү эң сонун сезимдерди күүгө салгандыгын котормочу таасирдүү, ары кайталангыс саптар менен бере алган. Акын жана анын аруу жан дүйнөсү, элдин түйшүгүнө түпөйүл болуп, сүйүнсө сүйүнүп, жазган ырлары үчүн азап тартса да, желдет башын балта менен кыя чапса да:

Акыйкатты жүрөккө берип кенен.
От кылып ырларымды жалындаттым.
Эркелети п досторду ырым менен.
Тамырына душмандын балта чаптым.
Пайдакечтик баш болуп, жарды кубаныч,
Миң асылып, азгырып алдай албас,
Ырымдагы от, чындык жана сүйүү-
Өмүрүмдүн мааниси эч ким танбас.

Өлсөм дагы жүрөгүм ишенмекчи,
Ырларымдын эң бийик бул антына,
Бардык ырым элиме берилмекчи,
Өмүрүм да арналуу өз калкыма.

Даңктуу күрөш мейкинин ырга салам,
Ырдап келгем турмуштун көрктүү жазын.
Ырдап көргөм, соңку ырды дагы жазам,

Мейли желдет башыма балта чапсын-деп, акын ырлары душман үчүн курал катары милдет аткараары ант сыяктуу автордун ою аркылуу көркөм чагылдырылган.

“Менин чоң атам” ырында улуулуктун сыры- өзүңдөн кийинки муундарга улуу нарк-насилинди, улуу эмгегинди, чындыктан тайбаган адилет сөзүңдү, үлгү болчуу жүрүм-турумунду калтыруу. Улуудан өрнөк алган жаштар өз элине күйүмдүү, жан дилин, эмгегин арнайт деген идеялык тарбиялык маңыз жаткандыгын таржымалчы таамай жана көркөм бере алган.

Расул Гамзатовдун Муса Магомедов досуна арналган “Ахвахта” ырында Авар элинин сүйүү маселесиндеги салтын чагылдыргандыгын окурмандын дилине жакын чеберчилик менен жеткире алган. Ал эми “Эне тилим” деген ырында ар бир адам өз эне тилин кадырлап-барктап, бапестеп, өстүрүп, кийинки муунга калтыруу анын парзы. Анын ыйыктыгы ошондо:

Бардык тилде касиет бар ойлонсо,
Өз тилимде, бирок овон салармын
Эртең тилим жок болору чын болсо,
Анда бүгүн жан кыюуга даярмын.

Эне тилге жаным курман баштатан,
Жарды тил деп айтса мейли, арданбайм,
Ассамблейде сүйлөнбөстүр эч качан.
Бирок мага улуу экенин тана албай (620-бет)

Анткени туулгандан өлгөнгө чейин бизди биз кылган ал -биздин улуу эне тилибиз экендигин котормочу жан дүйнөсүнөн өткөрүп окурманга сүрөкерчилик чеберчилиги ар бир атуулдун сезимин ойготуп, эне тилдин керемет касиетин көкөлөтө билүүгө жардам бергендигин танууга болбойт. Андан кийинки “Сулуу кызар”, “Деңиздеги шаар” деген ырларында жер жүзүндө жашаган ар бир адам кандай касеттин ээси болсоң да, бааарынын жүрөгүндө сүйүү тирүүлүктөгү деңиз, асман сыяктуу айкашып турат. Ошондуктан бул кереметтер сыяктуу сүйүү да, өлбөс-өчпөс нурдан жаралган дейт. Ал эми “Федя” поэмасында жаш Федянын эл жерин коргоодогу эрдиги сүрөттөлгөн.

Орус акыны Александр Прокофьевдин Россия жөнүндөгү ырлар циклинде Ата Мекен темасы, аны көздүн карегиндей сактоо идеясы чагылдырылса, И.С.Тургеневдин “Күз”, “Кышта” ырларында жаратылыштын кооздугу, табигаттын ажайып мезгилдеринен көрүнүштөр сүрөттөлгөн.

Котормо жанрындагы өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе- улуу окумуштуу 1990-жылдары кыргыз адабият таануусузна өзгөчө бир толкун киргизгендигинде. Анткени ошол мезгилдерге чейин биз окуган адабият таануубуздун тарыхында кыргыздардын жазуу, сызуусу болгон эмес. Биз жазууну Улуу Октябрь революциясынан кийин үйрөндүк, тарыхыбыз ошондон башталды деген тапталып, катып калган айныгыс пикирлерди омокруп таштап, кыргыз эли тээ б.з.ч.201-жылдардан бери жашап келген эл экендигин, биздин жазуу-сызууларыбыз, тарыхыбыз бар түптүү, байыркы эл экенибизди аргументтүү далилдер аркылуу массалык маалыматтарга байма-бай жарыялашы жалпы элдин көңүлүн өзүнө буруп, талаш-тартыш туудурган. Кыргыз эли орто кылымда гүлдөгөн мамлекетке айланып, бир топ аалымдар чыккандыгын окумуштуу Махмуд Кашкарынын, Жусуп

Баласагындын чыгармаларын өз эне тилине которуп элге жеткирүү аркылуу далилдей алган. Ошол мезгилдеги орто кылым аалымдарынын чыгармаларын орток мурас катары кароону илимий жана жалпы коомдук чөйрөгө биринчи жолу сунуштаган да ушул окумуштуу болгон. Жогоруда белгилеген эки аалымдын чыгармаларын которуп, алардын чыгармаларынын идеялык мазмуну, эстетикалык деңгээли тууралуу баалуу ойлорун ортого салган. Анын “Дил сыры” жыйнагында Жусуп Баласагындын “Кутагду Билиг” дастанынан которгон айрым главаларын киргизилген. Улуу окумуштуу “Акыйкат сабагы” адабий сын-макалалар, изилдөөлөр, адабий портреттер (Б.: “Адабият”: 1991) эмгегинде белгилегендей бул чыгарманын идеялык мазмуну тууралуу: “Адамзат коомундагы саясий – экономикалык, социалдык-турмуштук, маданий –эстетикалык, философиялык, укуктук , диний маселелердин туура түзүлүшүн автор дастандын башынан аягына чейин диалог түрүндө маектешип пикирлешкен төрт элементтин (адилеттик дөөлөт, акыл, каниеттин) өз ара карым-катнашта болушунан көргөн. Алсак, автор падышанын элге карата кылган сынчылдык мамилеси жалаң элге эмес, анын өзүнө да бакыт –таалай, дөөлөт алып келет деп ойлогон. Ал эми чынчылдыкты ар дайым терең билимге негизделген акылмандуулук коштоп жүрүү керек, ансыз өлкөдө акылдуу, чынчыл мыйзамдын болушу мүмкүн эмес. Эгер акылмандуулук, даанышмандык болбосо байлык күтүү, аны туура бөлүштүрүү, чыгымдоо жана көбөйтүү да ойдогудай жүргүзүлбөйт. Анан падышаны баш кылып коомдун бардык мүчөлөрүн дагы бир нерсе ойлонтуу зарыл. Бул бийликке да, байлыкка да каниет кыла билүүнү үйрөнүү маселеси” (1:21) экендигин белгилеп өткөн сыяктуу “Сөздүн касиети жөнүндөгү” котормосунда акылмандын сөзү мүрөк болсо наадандын сөзү чөлдөй соолуп, маңыз сөздүн маанайы пас, кур чечендин пайдасы аз, сөз – сокурга көз, дүлөйгө кулак болот, кокустан сөз сүйлөсөң жаза тайып, өз тилиң өз башыңа салат айып, акыл сөз жана мыкты эмгек менен, эстелик калтырасын өчпөс, терең- деп:

Жатсаң да топуракты жатып көрбөй,
Эл жаттап, накыл сөзүң калат өлбөй.
Күткөнчө карк алтынды – сөздү күткүн.
Ошончо уюткусу байлык күчтүн,
Тилегим (билгиң келсе чындап сезип)-
Илимдин сырын изде дүйнө кезип.
Илимсиз- ал адашуу айсыз түндө.
А илим – жеткирер жол жарык күнгө.
Чындыгында акыл, илим болсо кылдан

Табасын, өлгөндө даңк, тирүүдө урмат.- деп, дастандын бүткүл мазмуну билмдүү-илимдүү болуунун маңызын ар кандай турмуштук кырдаалдарда ачып берүүгө багыт алгандыгы. “ Одгурмуш Өткүрмүшкө Дүйнөнүн кайгы-түшүнүгү менен кем-кетиктери тууралуу” баянында улантып бул дүйнөнүн өзү түмөн- түйшүк, зор сыноо экендигин бакыт ошолорго чыдоо, күчтүү толкунуна туруштун берүү, анткени, канча байлык топто, бийликте тур, бала күт, жыргап жаша бирок төрөлгөндөн баштап бизди аңдыйт ажал, булардын баары калып: “ Турмушка жыпжылаңач келесин сен, ошол түрүң менен кетесин сен”, ошол үчүн адал иштеп, адал жаша калп, жалган, калпыс нерселерден кач, ден-соолугунду сакта, махабат даамын тат. Анткени,

Күн бүтсө бүт байлыгын калаар артта.
Болобуз экөөбүз тең бирдей шартта.
Кийебиз экөөбүз тең бирдей кепин,
Көрбөйсүң мына ошондо байлык четин.
Бай –кедей жер үстүндө эки бөлөк,

Өлгөн соң тең укуктуу күндү көрөт.-деген Жусуптун дастандагы философиялык идеясы окумуштуунун калеминен экинчи өмүрүндө бийик эстетикалык баалуулукта жаңырган. Андан тышкары “ Илимпоздорго карата мамиле” , “Дарыгер жөнүндө: “ Акындар жөнүндө”, “Дыйкандар жөнүндө”, “Бечараларга кандай мамиле жасоо жөнүндө”, “ Кол өнөрчүлөргө кандай мамиле жасоо жөнүндө”, “Үйлөнүү жөнүндө”, “Конок чакыруу

жөнүндө, конокко баруу жөнүндө” деген главалары улуу окумуштуу тарабынан таржымалданып, кыргыз журтчулугуна жетип, жана бул ырлардын мазмунунан окурмандар адам баласы үчүн турмушта керектүү асыл баалуулуктарды сиңирип ала алыша тургандыгына күбө болуудабыз. Бул котормолорду окуу менен кандай адам болсо да, билимдүү болуу менен ички жана сырткы жан –дүйнөсү байып, өлкө үчүн керектүү адамга айланаарын , ар бир кесиптин ардактуулугу мисалы, дарыгер өлүмдөн өз өнөрү менен адамды сууруп алса, берешен, март, жөнөкөй мүнөздөгү дыйкандар түйшүктүү эмгегинин үзүрү менен өз элин тойгузат, ошол үчүн аларга ар дайым таазим кылып, сыйлоонун керектигин, бечараларга сылык, кайрымдуу болуунун колунан көөрү төгүлгөн усталарга “ Кам көргүн өнөрпозгө, курсант болсун, сыйлыгын бер эмгегине, көөнү толсун” –деп кеңеш берсе, үйлөнүүдө оң түскө , атасынын байлыгана, бийлигине карабай жарыңдын ички дүйнөсүнүн сулуулугуна кара, конок күтүүдө өзүңдүн жакшы тарбияңды, марттыгыңды көрсөт деген асыл таалимдер окумуштуу тарабынан жөнөкөй тил менен көркөм жалпыланып берилгендиктен окурмандын жүрөгүнө таамай жетип, назик сезимдерин уялап, андан орун алгандыгын байкоо кыйын эмес жана котормочунун мындай сүрөткерлик , чеберчилигинин касиети бийик эрудициясы, анын которгон чыгармаларынын идеясында тарбиялык маңызында жатат деген жыйынтыкка келүү эч кимди күмөн санатпайт.

Адабияттар :

1. К. Артыкбаев Акыйкат сабагы. –Б.: адабия 1991.-21-бет.
2. К. Артыкбаев Дил сыры- Б.: Бийиктик2004. 609.679-бет.
3. О Ибраимов Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. 2-том.- Ф.: Илим. 1987.712-бет.